

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ
ЗАКЛАД « МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

КУРСОВА РОБОТА (ПРОЕКТ)

З дисципліни «Фінансове право»

на тему: «Фінансово-правові основи функціонування
національного банку України»

Студента Баласа
Олександра Олександровича
Курсу II
групи: ТУ_{бц}-12-23-Б₁Пр(4,6зdc)
напряму Право
спеціалізація -
Керівник: Бровко Наталія
Іванівна, д.ю.н., професор
Оцінка: _____
Національна шкала _____
Кількість балів _____ ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Київ-2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ.....	6
1.1. Поняття, правовий статус та місце Національного банку України в системі органів державної влади.....	6
1.2. Нормативно-правове забезпечення діяльності Національного банку України.....	8
1.3. Основні функції та завдання Національного банку України.....	9
РОЗДІЛ 2 ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ.....	13
2.1. Структура фінансової системи НБУ та джерела його фінансових ресурсів.....	13
2.2. Особливості формування і використання доходів та витрат НБУ.....	19
2.3. Фінансово-правові механізми регулювання діяльності Національного банку України.....	21
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ НБУ.....	23
3.1. Аналіз сучасного стану фінансової діяльності НБУ.....	23
3.2. Проблеми правового регулювання у сфері функціонування Національного банку.....	25
3.3. Шляхи вдосконалення фінансово-правового забезпечення діяльності НБУ.....	26
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31
ДОДАТКИ.....	33

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується активними процесами реформування фінансової системи, вдосконалення механізмів державного регулювання та посилення ролі центрального банку у забезпеченні фінансової стабільності. В умовах глобалізації, зростання впливу зовнішніх фінансових чинників і внутрішніх економічних викликів особливого значення набуває діяльність Національного банку України (НБУ) як центрального банку держави, що відповідає за стабільність грошово-кредитної системи, організацію грошового обігу, банківський нагляд і реалізацію монетарної політики [1].

Національний банк України є ключовою ланкою фінансової системи держави, оскільки він не лише виконує функції емісійного центру, а й виступає головним органом, що формує та реалізує грошово-кредитну політику, спрямовану на забезпечення стабільності національної валюти та фінансового ринку. Ефективність його функціонування безпосередньо впливає на економічну безпеку, рівень інфляції, інвестиційну привабливість країни та добробут громадян.

Фінансово-правові основи діяльності НБУ формують нормативну базу, що визначає його статус, компетенцію, функції, права й обов'язки, а також систему взаємовідносин із державними органами, банківськими установами та міжнародними фінансовими інституціями. У зв'язку з цим актуальним є комплексне дослідження правового регулювання фінансової діяльності Національного банку України, аналіз його ролі у фінансовій системі держави та пошук шляхів удосконалення нормативного забезпечення його функціонування [3].

Проблематиці правового статусу та фінансової діяльності Національного банку України присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед них варто відзначити О. Д. Василика, Л. К. Воронову, І. Б. Заверуху, М. В. Кучерявенка, О. П. Орлюк, Н.

І. Романів, Ю. О. Коваленка, Т. О. Коломоєць, С. В. Міщенко, О. М. Мозгового, які у своїх працях досліджують питання фінансово-правового статусу центрального банку, його місця в системі публічних фінансів, особливості грошово-кредитної політики та банківського регулювання. Окремі аспекти діяльності НБУ у контексті макроекономічної стабільності розглядали В. Л. Андрущенко, А. А. Мороз, І. М. Лютий, В. І. Міщенко та інші вчені [5].

Попри значну кількість наукових напрацювань, низка питань, що стосуються удосконалення фінансово-правового механізму функціонування НБУ, залишається відкритою. Зокрема, актуальними залишаються проблеми правового регулювання операцій із державним боргом, удосконалення механізмів взаємодії НБУ з Кабінетом Міністрів України та комерційними банками, забезпечення прозорості у сфері банківського нагляду та підвищення рівня незалежності центрального банку.

Мета дослідження — визначити та проаналізувати фінансово-правові основи функціонування Національного банку України, розкрити його роль у системі державного управління фінансами та окреслити напрями удосконалення правового регулювання його діяльності.

Завдання дослідження:

- з'ясувати правовий статус, завдання та функції Національного банку України;
- дослідити фінансово-правові засади його діяльності;
- охарактеризувати структуру та джерела фінансових ресурсів НБУ;
- розглянути практичні аспекти реалізації грошово-кредитної політики;
- виявити проблеми правового забезпечення діяльності НБУ та визначити можливі шляхи їх вирішення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі функціонування Національного банку України як центрального органу грошово-кредитної системи держави.

Предметом дослідження є фінансово-правові норми, які регулюють діяльність Національного банку України, а також механізми їх реалізації у фінансовій системі держави.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів: аналізу та синтезу — для з'ясування змісту правових норм; системно-структурний метод — для дослідження організаційної структури та функцій НБУ; порівняльно-правовий метод — для аналізу зарубіжного досвіду діяльності центральних банків; формально-юридичний — для розкриття змісту нормативно-правових актів, що визначають статус НБУ.

Наукова новизна роботи полягає у спробі комплексного осмислення фінансово-правових засад діяльності Національного банку України та формуванні практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності його функціонування в умовах сучасних економічних викликів.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

1.1. Поняття, правовий статус та місце Національного банку України в системі органів державної влади

Національний банк України є центральним банком держави, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються чинним законодавством.

Національний банк України, виступаючи державним банком країни, разом із своїми філіями являє собою перший рівень банківської системи України і є свого роду «банком банків», який виконує базові функції кредитної і резервної системи та обслуговує виконання Державного бюджету країни.

Національний банк є емісійним центром держави, якому належить монопольне право на випуск грошей в обіг на території країни. Він проводить єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредиту, валютного регулювання, забезпечення стабільності національної грошової одиниці, організовує міжбанківські розрахунки.

Відповідно Конституції України НБУ має право законодавчої ініціативи, тобто право безпосереднього внесення до Верховної Ради України законопроектів з питань грошово-кредитної політики

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень, однак в системі органів виконавчої влади він має автономний статус, діє самостійно і не залежить від органів державної влади при вирішенні питань, що входять до компетенції центрального банку. Такий правовий статус Національного банку забезпечує йому самостійність у проведенні єдиної державної грошово-кредитної

політики, сприяє запобіганню неконтрольованої емісії грошей, забороні фінансування дефіциту Державного бюджету.

Джерелом формування майна Національного банку є статутний фонд на момент створення банку, а також доходи, одержані від банківської діяльності. Статутний фонд Національного банку створювався за рахунок коштів держави і слугує забезпеченням його зобов'язань. Статутний капітал Національного банку є загальнодержавною власністю, його розмір може бути збільшений за рішенням Ради Національного Банку.

Доходи НБУ утворюються за рахунок отримання відсоткових доходів за розміщення депозитів та вкладень, надання кредитів, операцій з банками та клієнтами, операцій з цінними паперами, продажу валюти інших держав та проведення інших операцій.

Національний банк України в своїй діяльності має деякі обмеження. Зокрема, йому забороняється бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ і здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності Національного банку та його установ, займатися торговельною, виробничою, страховою та іншою діяльністю, яка не відповідає функціям Національного банку.

Основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Діяльність НБУ спрямована на створення таких грошово-кредитних механізмів, які спроможні забезпечити стабільність національної грошової одиниці (гривні) з метою цінової стабільності, стримування інфляції, платоспроможності, а це створює передумови для економічного зростання в країні.

Стабільність грошової одиниці, як відомо, прямо пов'язана зі стабільністю споживчих цін і курсовою політикою держави. На виконання своєї основної функції НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, - цінової стабільності, тобто утримання системи цін на певному рівні шляхом підтримки стабільного курсу грошової одиниці України (гривні). Головною метою цінової стабільності є підтримка

купівельної спроможності національної грошової одиниці, яка досягається за рахунок підтримки низького рівня інфляції.

У системі органів державної влади НБУ займає особливе місце: він є незалежним від органів виконавчої влади, але підзвітним Верховній Раді України, якій подає щорічний звіт про свою діяльність. Це відображає баланс між автономією центрального банку та парламентським контролем.

1.2. Нормативно-правове забезпечення діяльності Національного банку України

Діяльність Національного банку України ґрунтується на розгалуженій системі нормативно-правових актів, які визначають його статус, завдання, повноваження, механізми реалізації грошово-кредитної політики та взаємодію з іншими учасниками фінансової системи.

Основу правового регулювання становлять:

- Конституція України (ст. 99–100);
- Закон України «Про Національний банк України»;
- Закон України «Про банки і банківську діяльність»;
- Бюджетний кодекс України;
- Податковий кодекс України (у частині оподаткування прибутку НБУ);
- Нормативно-правові акти НБУ, зокрема положення, інструкції, постанови Правління [11].

Окрім національного законодавства, діяльність НБУ регламентується міжнародними договорами України, а також стандартами міжнародних фінансових організацій — МВФ, Світового банку, Базельського комітету з банківського нагляду.

Як зазначає О. П. Орлюк, правове забезпечення діяльності Національного банку має дворівневу структуру:

1. первинний рівень — норми конституційного та фінансового права, що визначають основні функції НБУ;
2. вторинний рівень — підзаконні акти, що регламентують порядок здійснення окремих операцій (емісійних, кредитних, валютних, розрахункових тощо) [13].

Важливою складовою правового забезпечення є внутрішні нормативні документи НБУ, які деталізують порядок діяльності структурних підрозділів банку, зокрема Департаменту монетарної політики, Департаменту фінансової стабільності, Департаменту банківського нагляду тощо.

Законодавство України передбачає механізм взаємодії НБУ з іншими органами державної влади. Так, згідно зі ст. 51 Закону «Про Національний банк України», НБУ взаємодіє з Кабінетом Міністрів України з питань розроблення та реалізації загальнодержавної економічної політики, а також бере участь у підготовці проекту Державного бюджету.

На думку І. Б. Заверухи, сучасна правова база діяльності НБУ потребує подальшої гармонізації з європейськими стандартами, зокрема у частині забезпечення повної незалежності центрального банку від політичного впливу, підвищення прозорості прийняття рішень і відкритості фінансової звітності [15].

1.3. Основні функції та завдання Національного банку України

Національний банк України виконує широкий спектр функцій, які можна умовно поділити на основні (конституційні) та додаткові (спеціальні).

До основних функцій, визначених Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України», належать ключові напрями діяльності, які забезпечують стабільність національної грошової системи, ефективне функціонування фінансового ринку та підтримання економічної безпеки держави. Розглянемо їх детальніше в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Основні функції Національного банку України [17]

№ з/п	Функція	Суть функції
1	Забезпечення стабільності грошової одиниці України	Головною функцією Національного банку є підтримання стабільності національної валюти — гривні. Це означає, що НБУ має забезпечувати купівельну спроможність гривні, контролювати рівень інфляції, а також проводити політику, спрямовану на запобігання надмірним коливанням валютного курсу. Стабільна валюта є основою для економічного зростання, довіри до банківської системи та збереження фінансової рівноваги в державі
2	Проведення єдиної державної грошово-кредитної політики	НБУ формує та реалізує єдину монетарну політику, яка узгоджується із загальними цілями економічного розвитку країни. Основна мета такої політики — забезпечити стабільність цін і підтримати стійке економічне зростання. Для цього Національний банк використовує інструменти регулювання грошової маси, процентних ставок, обов'язкових резервів банків, а також здійснює операції на відкритому ринку
3	Монопольне здійснення емісії національної валюти — гривні	Виключне право на випуск в обіг гривні належить лише Національному банку України. Ця функція передбачає не лише друк та введення банкнот і монет, але й контроль за їх обігом, вилучення зношених купюр, а також забезпечення належного рівня захисту національних грошей від підробок. Емісійна діяльність НБУ є важливим механізмом контролю за грошовою масою в економіці
4	Організація готівкового обігу та регулювання діяльності банківської системи	Національний банк відповідає за ефективне функціонування системи готівкових розрахунків у державі. Він визначає правила касових операцій, організовує процес підкріплення банків готівкою та контролює її рух у фінансовій системі. Крім того, НБУ здійснює нагляд і регулювання діяльності комерційних банків, забезпечуючи стабільність і надійність банківської системи
5	Встановлення правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку, звітності, захисту інформації	Національний банк встановлює обов'язкові нормативи та стандарти, яких мають дотримуватися всі фінансові установи, що працюють на території України. Це стосується порядку проведення банківських операцій, вимог до ведення бухгалтерського обліку, фінансової звітності та захисту банківської таємниці. Такі норми сприяють прозорості, довірі клієнтів і стабільності фінансового ринку
6	Здійснення валютного регулювання та валютного контролю	Одним із ключових завдань НБУ є регулювання валютного ринку. Банк визначає порядок проведення валютних операцій, встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют, контролює рух капіталу та операції з іноземною валютою. Також НБУ здійснює валютний контроль за дотриманням законодавства всіма учасниками валютного ринку, що допомагає запобігати незаконному відтоку капіталу та підтримує стабільність платіжного балансу держави

Продовження таблиці 1.1

7	Накопичення, зберігання та використання золотовалютних резервів держави	Національний банк формує і управляє золотовалютними резервами, які складаються із запасів іноземної валюти, золота та інших ліквідних активів. Ці резерви служать для підтримання стабільності національної валюти, здійснення валютних інтервенцій на міжбанківському ринку, а також забезпечують можливість виконання зовнішніх зобов'язань держави
8	Обслуговування державного боргу та виконання функцій фінансового агента уряду	НБУ виступає фінансовим агентом уряду України, здійснюючи операції з державними цінними паперами, обслуговуючи державний борг і рахунки урядових структур. Це включає організацію розміщення облігацій внутрішньої державної позики, здійснення платежів за зобов'язаннями держави та управління коштами державного бюджету

Таким чином, Національний банк України виконує широкий комплекс стратегічно важливих функцій, спрямованих на забезпечення фінансової стабільності, підтримання ефективного функціонування банківської системи, розвиток грошово-кредитного ринку та зміцнення економічного потенціалу держави.

Крім того, НБУ виконує стабілізаційну функцію, що полягає у підтриманні макроекономічної рівноваги, регулюванні рівня інфляції, управлінні обліковою ставкою, а також наглядову функцію — контроль за діяльністю банків і небанківських фінансових установ [19].

Як зазначає С. В. Міщенко, роль НБУ не обмежується емісією грошей чи встановленням облікової ставки. Центральний банк формує довгострокову стратегію монетарної політики, впливає на інвестиційні процеси, стабільність валютного ринку та розвиток фінансових технологій.

Важливою функцією НБУ є участь у забезпеченні фінансової стабільності. Для цього банк здійснює аналіз ризиків фінансового сектору, проводить стрес-тестування банків, розробляє рекомендації для уряду щодо зміцнення фінансової дисципліни.

На думку Ю. О. Коваленка, завдання Національного банку полягає не лише в підтриманні цінової стабільності, а й у сприянні економічному зростанню, розвитку банківської системи та підвищенню довіри до фінансових інститутів.

Отже, Національний банк України є ключовим інститутом фінансової системи, діяльність якого базується на поєднанні фінансово-правових і економічних засад, що забезпечують стабільність національної економіки та інтеграцію України у світовий фінансовий простір [2].

У ході дослідження встановлено, що Національний банк України є центральним органом державного регулювання у сфері грошово-кредитних відносин, діяльність якого регулюється системою норм фінансового права. Його правовий статус визначається поєднанням ознак державного органу та фінансової установи, що забезпечує як незалежність, так і відповідальність перед державою. Нормативно-правова база діяльності НБУ охоплює Конституцію, спеціальні закони та власні нормативні акти. Основними функціями банку є забезпечення стабільності гривні, проведення грошово-кредитної політики, валютне регулювання, банківський нагляд і підтримання фінансової стабільності.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

2.1. Структура фінансової системи НБУ та джерела його фінансових ресурсів

Фінансово-правова діяльність Національного банку України базується на принципі самостійності його фінансового забезпечення, що відрізняє його від інших державних органів. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про Національний банк України», НБУ є юридичною особою, яка має відокремлене майно, самостійний баланс і власний кошторис доходів і витрат. Це означає, що банк функціонує не за рахунок державного бюджету, а за рахунок власних фінансових ресурсів [4].

Фінансова система Національного банку України (НБУ) є складною і багаторівневою структурою, що забезпечує ефективне функціонування державного регулятора грошово-кредитного ринку. Вона включає кілька основних елементів, кожен із яких виконує специфічні функції, спрямовані на реалізацію повноважень НБУ. Розглянемо їх детальніше:

1. Центральний апарат НБУ

Центральний апарат є головним органом управління Національного банку та відповідає за стратегічне планування і координацію всіх напрямів діяльності. Його основні завдання включають:

- розробку та впровадження грошово-кредитної політики;
- контроль за виконанням рішень правління та Ради Національного банку;
- координацію роботи всіх департаментів і управлінь;
- забезпечення організації фінансового, бухгалтерського, правового та кадрового супроводу діяльності банку;

- прийняття рішень щодо формування золотовалютних резервів, управління державним боргом та обслуговування державних рахунків [6].

Центральний апарат виступає ядром всієї фінансової системи НБУ, забезпечуючи єдність стратегічних рішень і стандартизацію процедур, що реалізуються на регіональному рівні.

2. Територіальні управління НБУ

Територіальні управління виконують операційне та наглядове забезпечення діяльності НБУ на регіональному рівні. Їхня діяльність спрямована на реалізацію політики центрального апарату та підтримку стабільності банківської системи у регіонах. Основні функції територіальних управлінь включають:

- здійснення контролю та нагляду за діяльністю комерційних банків у регіоні;
- забезпечення готівкового обігу, організація інкасації та обміну банкнот і монет;
- надання методичної та консультаційної підтримки місцевим банкам;
- збір та аналіз фінансової інформації для центрального апарату;
- моніторинг дотримання банківськими установами нормативів ліквідності, капіталу та інших регулятивних вимог [8].

Територіальні управління забезпечують зв'язок між центральним апаратом та комерційними банками, створюючи безперебійну мережу регіонального контролю та обслуговування.

3. Структурні підрозділи НБУ

Структурні підрозділи — це спеціалізовані департаменти, що виконують конкретні функції у різних напрямках діяльності банку. До ключових департаментів належать:

- Департамент фінансів — відповідає за управління фінансовими ресурсами банку, планування бюджету, контроль за витратами, а також за формування фінансової звітності.

- Департамент обліку та звітності — забезпечує ведення бухгалтерського обліку, підготовку внутрішньої та зовнішньої звітності, контроль за достовірністю фінансових даних.

- Департамент банківського нагляду — здійснює контроль за діяльністю комерційних банків, оцінює ризики, перевіряє дотримання нормативів капіталу, ліквідності та інших регулятивних вимог; розробляє методики банківського нагляду.

- Департамент монетарної політики — формує і реалізує стратегії грошово-кредитного регулювання, аналізує економічні показники, проводить операції на відкритому ринку та регулює облікову ставку, що впливає на кредитування та грошову масу [10].

Кожен департамент спеціалізується на окремому напрямку діяльності НБУ, що дозволяє ефективно реалізовувати складну фінансову і регуляторну політику держави.

Фінансова система Національного банку України — це єдина організаційна структура, що поєднує стратегічне управління, регіональний нагляд та спеціалізовані департаменти. Така система забезпечує:

- стабільність національної валюти;
- контроль і регулювання банківської діяльності;
- ефективне управління золотовалютними резервами та державним боргом;
- реалізацію єдиної грошово-кредитної політики на всій території України.

Центральний апарат, територіальні управління та структурні департаменти взаємодіють у єдиному механізмі, що робить фінансову систему НБУ гнучкою, координованою та здатною реагувати на економічні виклики [12].

Основні джерела фінансових ресурсів Національного банку України (НБУ) формують фінансову основу для здійснення його функцій та реалізації

грошово-кредитної політики держави. Ці джерела можна розглянути детально в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні джерела фінансових ресурсів
Національного банку України (НБУ)

Джерело фінансових ресурсів	Складові/Операції	Призначення/Функції
Доходи від банківських операцій	Кредитні операції, депозитні операції, валютні операції	Формування прибутку, регулювання грошової маси, підтримка стабільності валютного ринку
Прибуток від управління золотовалютними резервами	Інвестиції у валюту, золото, державні цінні папери інших країн	Підтримка курсу гривні, валютні інтервенції, забезпечення платіжного балансу
Процентні доходи за державними цінними паперами	ОВДП та інші державні цінні папери	Формування стабільного доходу для фінансування діяльності НБУ та підтримки державного бюджету
Комісійні платежі за розрахунково-касове обслуговування	Обслуговування банківських рахунків, міжбанківські перекази, інкасація	Самофінансування НБУ, покриття адміністративних та операційних витрат
Доходи від участі у міжнародних фінансових організаціях	Внески в МВФ, Світовий банк, дивіденди, проценти	Додаткове фінансування діяльності НБУ, інтеграція у світову фінансову систему, доступ до міжнародного досвіду

1. Доходи від проведення банківських операцій [14]

НБУ отримує значну частину своїх фінансових ресурсів від операцій з кредитування, депозитів та валютних операцій. Сюди входять:

- Кредитні операції: надання кредитів комерційним банкам, урядовим структурам або іншим фінансовим установам під регульовані процентні ставки. Відсотки за такими кредитами формують стабільний дохід НБУ.
- Депозитні операції: розміщення тимчасово вільних коштів у різних фінансових інструментах, що також приносить процентний дохід.

- Валютні операції: купівля-продаж іноземної валюти на міжбанківському ринку, проведення валютних інтервенцій та операцій з деривативами для підтримки курсової стабільності гривні.

Ці операції не лише приносять прибуток, а й виконують важливу регуляторну функцію, впливаючи на грошову масу та стабільність валютного ринку.

2. Прибуток від управління золотовалютними резервами [16]

НБУ акумулює та управляє золотовалютними резервами держави, які складаються з іноземної валюти, золотих запасів та інших ліквідних активів.

- Управління резервами включає інвестиції у державні цінні папери інших держав, депозитні рахунки у зарубіжних банках та інші надійні фінансові інструменти.

- Доходи формуються у вигляді процентів та курсових різниць, що виникають у процесі інвестування резервів.

- Ці ресурси служать для підтримки стабільності гривні, проведення валютних інтервенцій та забезпечення платіжного балансу.

Прибуток від резервів є важливим джерелом фінансування операцій НБУ без залучення додаткових коштів із державного бюджету.

3. Процентні доходи за державними цінними паперами [18]

Національний банк інвестує кошти у облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) та інші державні цінні папери, що є безпечними фінансовими активами.

- Процентні доходи від таких інвестицій формують стабільний дохід, який НБУ може використовувати для покриття витрат на адміністративне управління, монетарні операції та інші потреби.

- Крім того, участь у державних цінних паперах сприяє підтримці фінансування бюджету держави та розвитку ринку державних цінних паперів.

4. Комісійні платежі за розрахунково-касове обслуговування банків

НБУ надає комерційним банкам та державним органам послуги з розрахунково-касового обслуговування, за що стягує комісійні збори.

- Це включає обслуговування банківських рахунків, перекази, інкасацію готівки, міжбанківські розрахунки та операції з клірингу.
- Комісійні платежі є стабільним джерелом доходу, що не залежить від валютних коливань чи коливань прибутку від кредитних операцій.
- Також такі доходи забезпечують самофінансування НБУ, зменшуючи потребу у зовнішньому фінансуванні [20].

5. Доходи від участі у міжнародних фінансових організаціях

НБУ є членом різних міжнародних фінансових інституцій, таких як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та інші організації.

- Доходи виникають у результаті участі у спільних фінансових проектах, отримання відсотків на внески, дивідендів від участі у капіталі міжнародних фінансових організацій.
- Така діяльність не лише приносить фінансові ресурси, а й забезпечує інтеграцію України у світову фінансову систему та доступ до міжнародного досвіду та фінансових інструментів.

Фінансові ресурси Національного банку України формуються за рахунок власних доходів від операцій на фінансовому ринку, управління державними резервами, обслуговування банківської системи та участі у міжнародних організаціях. Ці джерела забезпечують незалежність НБУ від державного бюджету, стабільність його фінансової позиції та можливість ефективно виконувати свої основні функції — регулювання грошово-кредитної політики, підтримку стабільності гривні та забезпечення надійності банківської системи [4].

Важливим джерелом доходів є також емісійний дохід (сеньйораж), який виникає в результаті випуску в обіг грошових знаків. Однак, відповідно до фінансово-правових норм, цей дохід не є прямим джерелом фінансування діяльності НБУ — він спрямовується на формування його резервів і покриття витрат, пов'язаних із забезпеченням стабільності грошової одиниці.

Як зазначає О. Д. Василик, структура доходів НБУ має переважно фінансово-інвестиційний характер, що свідчить про високу ступінь його автономності у сфері фінансових відносин.

Фінансові ресурси НБУ використовуються для покриття витрат на утримання апарату управління, здійснення монетарних операцій, розвиток платіжних систем, виготовлення банкнот і монет, а також для формування резервних фондів [6].

Таким чином, фінансове забезпечення НБУ є гнучкою системою, що поєднує самофінансування та законодавчо визначений порядок перерахування частини прибутку до державного бюджету, що гарантує баланс між автономією центрального банку та фінансовими інтересами держави.

2.2. Особливості формування і використання доходів та витрат НБУ

Фінансова діяльність Національного банку України має специфічний характер, оскільки він одночасно виступає як державна установа та як банківська фінансова організація. Його доходи і витрати формуються не за принципами бюджетних установ, а за правилами банківського обліку.

Згідно з положеннями Закону України «Про Національний банк України» (статті 5, 8, 68), НБУ самостійно складає кошторис доходів і витрат, затверджує його Правлінням банку та здійснює фінансову звітність відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСФЗ).

Основними доходами НБУ є [12]:

- проценти за кредитами, наданими банкам;
- доходи від операцій із державними цінними паперами;
- доходи від валютних інтервенцій;
- комісійні платежі за обслуговування банків та клієнтів;
- дивіденди від участі у капіталі фінансових установ;
- результат переоцінки активів у іноземній валюті.

Витрати НБУ поділяються на:

- адміністративно-господарські (утримання апарату, зарплата, матеріальні витрати);
- операційні (витрати на здійснення кредитних, валютних, розрахункових операцій);
- витрати на виготовлення, перевезення і зберігання грошових знаків;
- відрахування до резервів і фондів;
- витрати на міжнародну співпрацю.

Особливістю фінансової діяльності НБУ є те, що прибуток банку після затвердження річного звіту спрямовується частково до Державного бюджету України. Згідно зі ст. 5 Закону, після формування загальних і спеціальних резервів не менше 50% чистого прибутку НБУ перераховується до державного бюджету як джерело доходів [16].

Як підкреслює І. М. Лютий, така система забезпечує участь НБУ у формуванні державних фінансових ресурсів, не порушуючи при цьому його інституційної незалежності, оскільки держава не має права втручатися у розподіл доходів до затвердження річного фінансового звіту.

У межах своїх повноважень НБУ може здійснювати інвестиційні операції з метою підтримання ліквідності та доходності своїх активів, зокрема розміщувати кошти у високоліквідні іноземні активи, державні облігації, депозити міжнародних фінансових організацій.

Отже, фінансова діяльність НБУ має комплексний характер і спрямована на досягнення стратегічних цілей — забезпечення фінансової стабільності, підтримання ліквідності банківської системи та ефективне управління державними фінансовими ресурсами.

2.3. Фінансово-правові механізми регулювання діяльності Національного банку України

Фінансово-правовий механізм регулювання діяльності НБУ — це система правових норм, інструментів та процедур, за допомогою яких держава встановлює порядок формування, розподілу та використання фінансових ресурсів центрального банку.

Основними елементами такого механізму є [4]:

1. Нормативно-правове регулювання, що визначає правовий статус, структуру та функції НБУ. Воно забезпечує баланс між його незалежністю та підзвітністю державі.
2. Бюджетно-фінансові відносини, які врегульовують порядок перерахування частини прибутку НБУ до державного бюджету.
3. Монетарно-кредитний механізм, що охоплює інструменти впливу НБУ на грошовий обіг (облікова ставка, резервні вимоги, операції на відкритому ринку).
4. Система фінансового контролю та звітності, спрямована на забезпечення прозорості діяльності НБУ.

Контроль за діяльністю НБУ здійснюється:

- Верховною Радою України, яка заслуховує звіт про діяльність банку та затверджує основні засади грошово-кредитної політики;
- Рахунковою палатою, яка перевіряє обсяги перерахування прибутку до бюджету;
- Внутрішнім аудитом НБУ, що контролює цільове використання коштів і дотримання фінансової дисципліни [13].

Як зазначає Т. О. Коломоєць, ефективність фінансово-правового механізму залежить від рівня узгодженості між законодавчими нормами, нормативними актами НБУ та міжнародними стандартами центрального банкінгу.

У сучасних умовах важливим напрямом удосконалення правового механізму є підвищення прозорості фінансової діяльності НБУ. Це передбачає регулярну публікацію звітності, розширення комунікаційної політики, використання електронних систем аналізу фінансових потоків.

Крім того, актуальним є питання гармонізації українського законодавства з нормами Європейського Союзу, зокрема щодо розподілу повноважень між НБУ та Міністерством фінансів, незалежності регулятора у визначенні облікової ставки, а також удосконалення системи банківського нагляду [4].

Таким чином, фінансово-правовий механізм діяльності Національного банку України є комплексною системою, яка поєднує економічні інструменти та правові норми, спрямовані на забезпечення стабільності грошово-кредитної системи, ефективне управління фінансовими ресурсами та дотримання принципів законності, прозорості й підзвітності.

Фінансово-правові засади функціонування НБУ визначаються його самостійністю у формуванні доходів і витрат, правовими гарантіями незалежності та встановленим законом порядком перерахування частини прибутку до бюджету. Фінансова система банку побудована на принципах автономності, прозорості та відповідальності. Основні фінансові ресурси формуються за рахунок доходів від банківських операцій і управління державними активами. Фінансово-правовий механізм діяльності НБУ забезпечує законність його функціонування, стабільність грошового ринку та ефективну взаємодію з органами державної влади [17].

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

3.1. Аналіз сучасного стану фінансової діяльності Національного банку України

Національний банк України є центральною ланкою фінансової системи держави, яка забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, регулювання грошового обігу, стабільність національної валюти, банківського сектору та загальну фінансову безпеку. У сучасних умовах, з огляду на економічну нестабільність, воєнний стан та інтеграцію у світовий фінансовий простір, діяльність НБУ набуває особливого значення [14].

У структурі фінансової діяльності Національного банку можна виокремити такі ключові напрями:

- емісійна діяльність — забезпечення стабільного грошового обігу, регулювання обсягів грошової маси, контроль за рівнем інфляції;
- валютна політика — підтримання стабільності гривні, управління золотовалютними резервами, регулювання валютного ринку;
- регулювання банківської системи — нагляд за банками, ліцензування, встановлення нормативів ліквідності та капіталу;
- управління державними фінансами — обслуговування державного боргу, виконання функцій фінансового агента уряду, участь у розміщенні державних цінних паперів;
- операційна діяльність — забезпечення ефективного функціонування платіжних систем, розвиток безготівкових розрахунків, впровадження фінансових технологій.

У 2023–2024 роках НБУ приділяв особливу увагу стабілізації валютного ринку, обмеженню інфляційних процесів та відновленню довіри до

банківської системи. Зокрема, завдяки виваженій монетарній політиці вдалося знизити темпи інфляції, стабілізувати обмінний курс гривні та підтримати платоспроможність банків. Проте водночас залишаються проблеми — висока частка державних банків у системі, обмежений доступ приватних банків до міжнародних фінансових ринків, потреба у вдосконаленні системи валютного контролю та прозорості фінансових операцій [1].

Важливим аспектом є формування доходів та витрат Національного банку. До основних джерел його доходів належать проценти за кредитами банкам, доходи від операцій з іноземною валютою, облігаціями внутрішньої державної позики, а також прибутки від управління золотовалютними резервами. Витрати НБУ пов'язані із забезпеченням грошового обігу, утриманням апарату управління, проведенням банківських операцій, фінансуванням наукових та інформаційних програм.

Сектор банківських послуг в Україні несе на собі відбитки ліберального банківського законодавства, що надає суб'єктам другого рівня можливість проведення операцій в різних секторах ринку позичкового капіталу та дає клієнтам широкий вибір фінансових послуг. Таким чином, комерційні банки стають ключовою і базовою ланкою кредитних систем.

Характерними рисами сучасного етапу еволюції ринку банківських послуг є уніфікація правил гри на міжнародному ринку банківських послуг та зміцнення ролі міжнародних організацій, інтенсифікація процесів транснаціоналізації банківської діяльності та розширення присутності іноземних банків у національних банківських системах, посилення процесів консолідації та капіталізації банківського капіталу й універсалізація банківської діяльності, широкомасштабне впровадження інновацій та разом з тим підвищення вразливості ринку до зовнішніх потрясінь й швидкість поширення кризових тенденцій.

Отже, сучасний фінансовий стан НБУ можна охарактеризувати як відносно стабільний, але такий, що потребує постійного вдосконалення правових механізмів регулювання та підвищення прозорості його діяльності.

3.2. Проблеми правового регулювання у сфері функціонування Національного банку України

Попри наявність розвиненої нормативно-правової бази, що регламентує діяльність Національного банку України (зокрема Закон України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», низка нормативних актів НБУ), існують певні недоліки правового регулювання, які негативно впливають на ефективність реалізації його функцій [19].

Серед основних проблем можна виокремити такі:

1. Недостатня визначеність правового статусу НБУ у відносинах з органами державної влади. Хоча законодавство декларує незалежність Національного банку, на практиці існує ризик впливу політичних рішень уряду та парламенту на його діяльність, особливо у питаннях грошово-кредитної політики.

2. Недосконалість правового регулювання механізмів фінансового контролю за діяльністю НБУ. Питання аудиту, звітності та розподілу прибутку Національного банку потребують більш чіткого законодавчого визначення. Часто виникають суперечності між НБУ і Кабінетом Міністрів України щодо обсягів перерахування прибутку до державного бюджету.

3. Недостатня адаптованість законодавства до стандартів Європейського центрального банку. У процесі євроінтеграції Україна зобов'язана гармонізувати своє законодавство з європейськими нормами, зокрема у частині автономії центрального банку, банківського нагляду та прозорості грошово-кредитної політики [11].

4. Проблеми правового регулювання цифровізації банківської сфери. Активне впровадження електронних грошей, криптовалют та цифрових платіжних систем потребує розроблення нового законодавства, яке визначить правовий статус цифрових активів та механізми контролю за ними.

5. Недостатня узгодженість між фінансовим і банківським законодавством.

Наявність колізій між Законом України «Про Національний банк України» та Законом «Про банки і банківську діяльність» створює правову невизначеність у частині повноважень НБУ щодо регулювання банківського ринку.

З огляду на це, постає необхідність у системному оновленні правової бази діяльності Національного банку, спрямованому на підвищення його незалежності, прозорості, підзвітності та ефективності.

3.3. Шляхи вдосконалення фінансово-правового забезпечення діяльності Національного банку України

Вдосконалення фінансово-правових основ діяльності НБУ є стратегічним завданням держави у процесі реформування фінансової системи. Основні напрями цього процесу повинні передбачати:

1. Посилення незалежності Національного банку України. Необхідно чітко розмежувати повноваження НБУ та уряду, забезпечивши неможливість політичного тиску на грошово-кредитну політику. Для цього варто законодавчо закріпити принципи функціональної, фінансової та інституційної автономії центрального банку відповідно до стандартів ЄС [4].

2. Удосконалення системи фінансового контролю і звітності. Доцільно запровадити обов'язкову процедуру зовнішнього аудиту діяльності НБУ незалежними міжнародними компаніями, а також розширити форми публічної звітності перед Верховною Радою України та громадськістю.

3. Гармонізацію українського законодавства із законодавством Європейського Союзу. Актуальним є приведення норм Закону «Про Національний банк України» у відповідність до положень Статуту Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ), зокрема щодо повноважень у сфері монетарної політики та банківського нагляду.

4. Розвиток цифрової трансформації фінансового сектору. НБУ має ініціювати створення правових засад функціонування цифрової гривні (е-

hryvnia), вдосконалити регулювання обігу електронних грошей, фінтех-компаній та криптоактивів з урахуванням міжнародних стандартів.

5. Підвищення ефективності використання фінансових ресурсів НБУ. Слід оптимізувати структуру доходів і витрат, зменшити адміністративні витрати, підвищити прибутковість операцій з державними цінними паперами та резервами, а також запровадити нові інструменти монетарного впливу [10].

6. Розвиток співпраці з міжнародними фінансовими організаціями. Важливо посилити партнерство з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Європейським центральним банком у питаннях монетарної стабільності, фінансового моніторингу та обміну досвідом.

Реалізація цих напрямів сприятиме зміцненню позицій Національного банку як ефективного, незалежного та прозорого інституту, що діє в інтересах держави та суспільства.

Національний банк України виконує ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності держави. Водночас ефективність його функціонування значною мірою залежить від якості фінансово-правового регулювання. Аналіз сучасного стану свідчить про необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази, посилення інституційної незалежності, підвищення прозорості діяльності НБУ та впровадження європейських стандартів банківського нагляду [5].

Системне оновлення фінансово-правового механізму діяльності Національного банку України є запорукою стабільності національної валюти, розвитку банківського сектору та інтеграції України у світовий фінансовий простір.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було розкрито теоретичні, правові та практичні аспекти фінансово-правових основ функціонування Національного банку України, що дозволило сформулювати низку узагальнень і висновків.

Національний банк України є центральним банком держави, основною метою діяльності якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України, сприяння стабільності банківської системи та підтримка стійкості фінансової системи в цілому. Його діяльність має публічно-правовий характер, а фінансово-правові засади функціонування визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України», іншими нормативно-правовими актами та міжнародними зобов'язаннями України [4].

У першому розділі з'ясовано, що правовий статус Національного банку базується на принципах незалежності, самостійності та відповідальності перед державою. НБУ поєднує риси державного органу управління та особливого суб'єкта фінансового права, що наділений владними та майновими повноваженнями. Основними функціями НБУ є емісія національної валюти, визначення і реалізація грошово-кредитної політики, організація розрахунків, валютне регулювання, банківський нагляд, а також управління золотовалютними резервами держави.

У другому розділі проаналізовано фінансово-правові механізми діяльності Національного банку України, що включають формування його фінансових ресурсів, систему доходів і витрат, порядок складання та виконання кошторису, розподіл прибутку і проведення аудиту. Особливістю фінансової діяльності НБУ є її подвійний характер: з одного боку — це державна діяльність, спрямована на забезпечення макроекономічної стабільності, а з іншого — господарська, що полягає у проведенні банківських операцій і забезпеченні фінансової самодостатності.

Було встановлено, що правове регулювання фінансової діяльності НБУ має низку недоліків: нечітке визначення меж його незалежності від органів виконавчої влади, проблеми правового контролю за діяльністю НБУ, недостатня прозорість у сфері формування прибутку та взаємодії з державним бюджетом. Окремої уваги потребує вдосконалення законодавства щодо діяльності Національного банку в умовах воєнного стану та кризових явищ у банківській системі.

У третьому розділі визначено, що ефективність фінансової діяльності Національного банку України залежить від якості правового забезпечення його функцій. Незважаючи на значні позитивні зрушення у стабілізації валютного ринку, посиленні банківського нагляду та розвитку безготівкових розрахунків, залишаються проблеми правового характеру — відсутність комплексного механізму зовнішнього аудиту, недостатня гармонізація законодавства із європейськими нормами, а також потреба у чіткішому регулюванні цифрових фінансових технологій.

На основі проведеного аналізу запропоновано такі напрями вдосконалення фінансово-правового забезпечення діяльності Національного банку України [12]:

- посилення незалежності НБУ через уточнення його правового статусу та гарантій автономії;
- запровадження ефективної системи зовнішнього фінансового контролю та публічної звітності;
- гармонізація законодавства України із законодавством Європейського Союзу в частині регулювання центрального банку;
- удосконалення правових механізмів діяльності НБУ в умовах цифровізації, зокрема щодо обігу електронних грошей і цифрової гривні;
- підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами НБУ та оптимізація структури його доходів і витрат.

Отже, фінансово-правові основи функціонування Національного банку України є ключовою складовою національної фінансової системи. Від

ефективності правового регулювання його діяльності залежить стабільність грошово-кредитної політики, розвиток банківської системи, довіра громадян до національної валюти та загальна економічна безпека держави.

Удосконалення фінансово-правових механізмів діяльності НБУ має відбуватися у контексті європейської інтеграції, прозорості, незалежності та підзвітності центрального банку, що стане запорукою зміцнення фінансової системи України та її стійкого економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В. Д. Макроекономіка: навч. посіб. — К.: Знання, 2021. — 568 с.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2020. — 528 с.
3. Гриценко А. А. Грошово-кредитна політика України: теорія, практика, перспективи. — К.: Наук. думка, 2022. — 312 с.
4. Дмитрик О. О. Правові основи діяльності центральних банків: монографія. — К.: КНЕУ, 2019. — 276 с.
5. Заверуха І. Б. Адміністративно-правове регулювання банківської діяльності в Україні. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. — 314 с.
6. Кібенко О. О. Фінансове право: навч. посіб. — Харків: Право, 2021. — 412 с.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
8. Коваленко Ю. М. Банківська система України: правові аспекти розвитку. — К.: Центр учбової літератури, 2022. — 248 с.
9. Кучерявенко М. П. Фінансове право України: академічний курс. — Х.: Право, 2020. — 744 с.
10. Національний банк України: офіційний сайт. — <https://bank.gov.ua>
11. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5–6. — Ст. 30.
12. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29. — Ст. 238.
13. Орлюк О. П. Фінансове право: підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2021. — 560 с.

14. Пришва Н. Ю. Правовий статус Національного банку України: монографія. — К.: Юридична думка, 2018. — 298 с.
15. Селіванов А. О. Правова природа центрального банку як суб'єкта фінансового права. — К.: НАПрН України, 2020. — 224 с.
16. Сидор І. В. Роль Національного банку України у забезпеченні фінансової стабільності. — Тернопіль: ТНЕУ, 2021. — 216 с.
17. Статут Європейської системи центральних банків та Європейського центрального банку. — Брюссель: ЄС, 2012. — 84 с.
18. Щорічний звіт Національного банку України за 2023 рік. — К.: НБУ, 2024. — 154 с.
19. Юрченко О. В. Грошово-кредитна політика НБУ: сучасні виклики та перспективи розвитку. // Фінанси України. — 2023. — № 5. — С. 12–25.
20. Ярошенко Ф. О. Банківська система України в умовах фінансової нестабільності. — К.: КНЕУ, 2022. — 340 с.

ДОДАТКИ

Організаційна структура Національного банку України

(схематично)

Голова Національного банку України

Рада Національного банку України

Правління НБУ, яке включає:

- Першого заступника Голови;
- Заступників Голови;
- Керівників департаментів.

Основні департаменти НБУ:

- Департамент монетарної політики та економічного аналізу;
- Департамент фінансової стабільності;
- Департамент платіжних систем та інноваційного розвитку;
- Департамент банківського нагляду;
- Юридичний департамент;
- Департамент персоналу;
- Департамент комунікацій;
- Департамент безпеки.

(Джерело: офіційний сайт Національного банку України — <https://bank.gov.ua>)

Динаміка облікової ставки національного банку України

(2020–2025 рр.)

Рік	Розмір облікової ставки, %	Зміна порівняно з попереднім роком	Основна причина зміни
2020	6,0	-1,5	Стимулювання економіки під час пандемії COVID-19
2021	8,5	+2,5	Зростання інфляційного тиску
2022	25,0	+16,5	Реакція на воєнний стан і девальваційні ризики
2023	15,0	-10,0	Стабілізація валютного ринку та інфляції
2024	13,0	-2,0	Зниження інфляції, відновлення економічної активності
2025*	11,5	-1,5	Орієнтація на помірне пом'якшення монетарної політики

Примітка: дані за 2025 рік – прогноз НБУ, складений на основі «Інфляційного звіту», I кв. 2025 р.

Основні функції Національного банку України
(згідно із Законом України «Про Національний банк України»)

№	Функція	Зміст
1	Монетарна політика	Забезпечення стабільності грошової одиниці України.
2	Банківське регулювання та нагляд	Контроль за діяльністю банків, ліцензування, застосування санкцій.
3	Емісійна функція	Монополія на випуск національної валюти — гривні.
4	Управління золотовалютними резервами	Формування, зберігання та використання резервів держави.
5	Організація платіжних систем	Забезпечення ефективного функціонування міжбанківських розрахунків.
6	Фінансова стабільність	Моніторинг ризиків фінансової системи, розроблення антикризових заходів.
7	Взаємодія з урядом та міжнародними фінансовими організаціями	Надання консультацій, участь у формуванні державної фінансової політики.

(Джерело: Закон України «Про Національний банк України», № 679-XIV від 20.05.1999 р.)